

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES ZINĀTŅU DAĻA
SCIENCE DEPARTMENT OF DAUGAVPILS UNIVERSITY

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
66. STARPTAUTISKĀS ZINĀTNISKĀS
KONFERENCES RAKSTU KRĀJUMS**

**PROCEEDINGS OF THE
66th INTERNATIONAL SCIENTIFIC
CONFERENCE OF DAUGAVPILS UNIVERSITY**

C. DAĻA. HUMANITĀRĀS ZINĀTNES

PART C. HUMANITIES SCIENCES

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2024

Apstiprināts Daugavpils Universitātes Zinātnes padomes sēdē 2024. gada 16. decembrī, protokols Nr. 11 /
Approved in the meeting of Daugavpils University Science Council on December 16, 2024; minutes No 11

Kokina I., red. Daugavpils Universitātes 66. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. C. daļa "Humanitārās zinātnes" = Proceedings of the 66th International Scientific Conference of Daugavpils University. *Part C "Humanities Sciences"*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2024.

Programme Committee of the 66th International Scientific Conference of Daugavpils University

Dr. biol., prof. **Arvīds Barševskis** (Rector of Daugavpils University, Latvia) – Chairman of Scientific Committee
Dr. biol., prof. **Inese Kokina** (Acting Vice Rector for Science of Daugavpils University, Latvia) – Vice Chairman
Dr. habil. art., prof. **Romualdas Apanavičius** (Vytautas Magnus University, Lithuania)
Dr. habil., prof. **Jakub Bartoszewski** (State University of Applied Sciences in Konin, Poland)
Dr. philol., prof. **Maija Burima** (Daugavpils University, Latvia)
PhD, prof. **Yesudas Choondassery** (Berkeley College, USA)
Dr. paed., asoc. prof. **Sergejs Čapulis** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. art., prof. **Ēvalds Daugulis** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. paed., prof. **Jelena Davidova** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. habil. philol., prof. **Ina Druviete** (University of Latvia, Latvia)
PhD, prof. **Ulla Harkonen** (Joensuu University, Finland)
PhD, prof. **Dzintra Iliško** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. hum., prof. **Genovaite Kačiuškiene** (Lithuania)
Dr. psych., prof. **Irēna Kokina** (Daugavpils University, Latvia)
PhD, prof. **Enne Koresaare** (University of Tartu, Estonia)
Dr., assist. prof. **Detlev Lindau-Bank** (University of Vechta, Germany)
Dr. sc. soc., prof. **Vladimirs Meņšikovs** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. chem., asoc. prof. **Sergejs Osipovs** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. habil. sc. ing., prof. **Sławomir Partycki** (The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland)
Dr. med., asoc. prof. **Anatolijs Požarskis** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. hist., prof. **Irēna Saleniece** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. habil. biol., prof. **Yarosław Skłodowski** (Warsaw University of Life Sciences, Poland)
Dr. geol., asoc. prof. **Juris Soms** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. theol., prof. **Anita Stašulāne** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. paed., prof. **Małgorzata Suswillo** (University of Varmia and Mazuri in Olsztyn, Poland)
PhD, prof. emeritus **Geoffrey R. Swain** (University of Glasgow, United Kingdom)
Dr. philol., prof. **Vilma Šaudiņa** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. biol., prof. **Ingrīda Šauliene** (Vilnius University, Lithuania)
Dr. biol., prof. **Artūrs Škute** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. biol., prof. **Natalja Škute** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. habil. oec. **Manuela Tvaronavičiene** (The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, Lithuania)
Dr. habil. paed., Dr. habil. psych., prof. **Aleksejs Vorobjovs** (Daugavpils University, Latvia)
Dr. iur., prof. **Vitolds Zahars** (Daugavpils University, Latvia)

Organizing Committee of the 66th International Scientific Conference of Daugavpils University

Dr. biol., prof. Inese Kokina (Acting Vice Rector for Science of Daugavpils University) – Chairperson of Organizing Committee
Ludmila Aleksejeva, Maksims Balalaikins, Zeltīte Barševska, Maija Burima, Jana Butāne-Zarjuta, Ilona Fjodorova, Ēriks Jerockis, Mārīte Kravale-Pauliņa, Jānis Kudiņš, Liene Lukjaņenko, Miervaldis Mendriks, Olīta Miglāne, Irēna Mihailova, Sergejs Osipovs, Andrejs Radionovs, Matīss Ruskulis, Irēna Saleniece, Juris Soms, Anna Vanaga

***Daugavpils Universitātes 66. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājuma redaklēģija /
Editorial staff of the 66th International Scientific Conference of Daugavpils University***

Dr. psych., prof. Irēna Kokina – redaktore / editor

Dr. oec., asoc. prof. Ludmila Aleksejeva

Dr. philol., prof. Maija Burima

Dr. psych., asoc. prof. Valērijs Dombrovskis

PhD, vad. pētn. Ilona Fjodorova

Ph. D., pētn., doc. Maija Grizāne

Ph. D., doc. Anna Rubika

Dr. hist., prof. Irēna Saleniece

Dr. philol., prof. Anna Stankeviča

Dr. philol., prof. Elīna Vasiļjeva

Atbildīgās par izdevumu / Responsible for the Edition

Olita Miglāne (olita.miglane@du.lv)

Anna Vanaga (anna.vanaga@du.lv)

Daugavpils Universitātē docētāju un studējošo zinātniskās konferences notiek kopš 1958. gada. Konferencēm ir starpdisciplinārs raksturs un tajās piedalās gan studējošie, gan docētāji, gan arī ievērojami zinātnieki no dažādām pasaules valstīm. Daugavpils Universitātes 66. starptautiskās zinātniskās konferences pētījumu tematika bija ļoti plaša – dabas, veselības aprūpes, humanitāro un mākslas un sociālo zinātņu jomās.

Zinātnisko rakstu krājumā *Daugavpils Universitātes 66. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums = Proceedings of the 66th International Scientific Conference of Daugavpils University* apkopoti 2024. gada 18.–19. aprīlī konferencē prezentētie materiāli.

The annual scientific conferences at Daugavpils University have been organized since 1958. The themes of research presented at the conferences cover all spheres of life. Due to the facts that the conference was of interdisciplinary character and that its participants were students and outstanding scientists from different countries, the subjects of scientific investigations were very varied – in the domains of natural sciences, health care science, the humanities and art, and social sciences.

The results of scientific investigations presented during the conference are collected in the collection of scientific articles *Proceedings of the 66th International Scientific Conference of Daugavpils University*.

SATURS / CONTENTS

DOKTORANTU SEKCIJA / DOCTORAL STUDENTS SECTION: VALODU UN LITERATŪRAS STUDIJAS / LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES

<i>Līga Struka</i>	TELPAS KATEGORIJA ANDRAS MANFELDES TĒLOJUMĀ “ZEMNĪCAS BĒRNI”	6
<i>Aļona Dolinda</i>	«ЧАПАЕВ И ПУСТОТА» ТЕКСТ И ЭКРАНИЗАЦИЯ	14
<i>Valerii Kremenchutskiy</i>	IVAN YEFREMOV'S PERSONALITY IN CONTEXT OF HIS LITERARY ACTIVITY	23

VĒSTURE UN KULTŪRAS VĒSTURE / HISTORY AND HISTORY OF CULTURE

<i>Aleksandrs Šehordanovs</i>	SOCIAL CONDITIONS OF WORKERS IN THE FERROCONCRETE CONSTRUCTION PLANT (1957-1990) REZEKNE	28
-----------------------------------	--	----

DOKTORANTU SEKCIJA / DOCTORAL STUDENTS SECTION: VALODU UN LITERATŪRAS STUDIJAS / LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES

TELPAS KATEGORIJA ANDRAS MANFELDES TĒLOJUMĀ “ZEMNĪCAS BĒRNI”

Līga Struka

Daugavpils Universitāte, Vienības iela 13, Daugavpils, Latvija, LV-5401, liga.struka@inbox.lv

Abstract

Category of Space in Andra Manfelde's Depiction “Dugout Children”

Keywords: *space, deportations, Siberia, identity, home, homeland, memory*

The category of space is an important aspect that plays a significant role in the texts of deportations of writers from the Baltic countries. In the texts of both Estonian, Latvian and Lithuanian authors, when talking about space, the opposition "native or past space" and "foreign or present space" dominates.

The space in which the deportees lived before deportation is the native home, environment and country, in the mind of the deportees is often idealized, it is idyllic and exists as a goal that motivates to survive in Siberia and return to it.

Siberia or foreign space is the opposite of Latvia - gloomy, full of suffering, where you have to survive, see the death and illnesses of other deportees, as well as adapt to the new living conditions.

Andra Manfelde's portrayal “Dugout Children” was published in 2011. In it the author tells about her grandparents' life in Siberia and their return to Latvia. Already in the title of the portrayal, the place where the exiles live - the dungeon - is emphasized.

In the book, Andra Manfelde tells about two living spaces - the bright and native Latvia and the gloomy and sooty dugout in Siberia. In Siberia, the living space is shown not only as a house where one has to live, but also as an environment where natural resources are obtained in order to survive, thus showing how a person in Siberia becomes dependent on nature, which is one of the main sources of survival.

Kopsavilkums

Telpas kategorija Andras Manfeldes tēlojumā “Zemņīcas bērni”

Atslēgvārdi: *telpa, deportācijas, Sibīrija, identitāte, mājas, dzimtene, atmiņa*

Telpas kategorija ir nozīmīgs aspekts, kas ieņem lielu lomu Baltijas valstu rakstnieku deportāciju tekstos. Gan Igaunijas, gan Latvijas, gan Lietuvas autoru tekstos, runājot par telpu, dominē opozīcija "dzimtā jeb pagātnes telpa" un "svešā jeb tagadnes telpa".

Telpa, kurā izsūtītie dzīvoja pirms deportēšanas, ir dzimtās mājas, vide un valsts, deportēto apziņā bieži vien tiek idealizēta, tā ir idilliska un pastāv kā mērķis, kas motivē izdzīvot Sibīrijā un atgriezties tajā.

Sibīrijas jeb svešā telpa ir pretstats Latvijai - drūma, ciešanu pilna, kur nākas izdzīvot, redzēt citu deportēto nāvi un slimības, kā arī pielāgoties jaunajiem dzīves apstākļiem.

Andras Manfeldes tēlojums "Zemņīcas bērni" ir izdots 2011.gadā. Tajā autore stāsta par savu vecvecāku dzīvi Sibīrijā un atgriešanos atpakaļ Latvijā. Jau tēlojuma nosaukumā tiek uzsvērtā vieta, kur dzīvo izsūtītie – zemņīca.

Andra Manfelde grāmatā vēsta par divām dzīves telpām - gaišo un dzimto Latviju un drūmo un piekvēpušo zemņīcu Sibīrijā. Sibīrijā dzīves telpa tiek parādīta ne tikai kā māja, kur nākas dzīvot, bet arī apkārtējā vide, kur tiek iegūti dabas resursi, lai izdzīvotu, tādējādi parādot, kā cilvēks Sibīrijā kļūst atkarīgs no dabas, kas ir viens no galvenajiem izdzīvošanas avotiem.

Raksta mērķis ir izpētīt telpas un laika mijiedarbības konceptu literārajā kontekstā, balstoties uz Mihaila Bahtina hronotopa teoriju, Jurijs Lotmana binārajām opozīcijām un Fjodora Fjodorova telplaika koncepciju. Konkrēti, darbs analizē Sibīrijas telpas attēlojumu Baltijas valstu literatūrā, ģimenes un indivīda subjektīvās uztveres aspektus, kā arī telpas un laika emocionālo un simbolisko

nozīmi deportācijas tekstos. Pētījuma centrā ir A. Manfeldes darbs "Zemņīcas bērni", kurā Sibīrijas telpa tiek interpretēta ne tikai kā fiziska vieta, bet arī kā emocionāla un psiholoģiska pieredze.

Raksta izstrādē tiek izmantotas vairākas metodes, lai analizētu Sibīrijas telpas attēlojumu literārajās interpretācijās un to nozīmi indivīda un sabiedrības uztverē. Salīdzināšanas metode ļauj izvērtēt, kā dažādi autori interpretē Sibīrijas telpu, kā mainās laika un telpas uztveres transformācija, kā arī kā atšķiras ģimenes un indivīda subjektīvā uztvere. Semiotiskā analīze, balstoties uz Jurijs Lotmana binārajām opozīcijām (atvērta-slēgta, savs-svešs, statiska-dinamiska u.c.), palīdz izprast Sibīrijas telpas struktūru un tās pretstatījumu dzimtenes telpai. Tekstu analīzes ietvaros tiek pētīts A. Manfeldes darbs "Zemņīcas bērni", īpašu uzmanību pievēršot literārajiem paņēmieniem, kas tiek izmantoti laika un telpas uztveres attēlojumā. Hermeneitiskā pieeja ļauj dziļāk izprast deportācijas pieredzes interpretāciju, analizējot teksta nozīmju slāņus un to ietekmi uz pasaules uztveri. Papildus tiek veikta kultūras un vēstures konteksta analīze, izmantojot vēsturiskos un kultūroloģiskos avotus, lai izprastu Sibīrijas telpas nozīmi Baltijas valstu literatūrā un kolektīvajā atmiņā. Apvienojot šīs metodes, tiek atklāts, kā literārie darbi ne tikai fiksē realitāti, bet arī transformē to, veidojot daudzslāņainu nozīmju sistēmu, kas atspoguļo indivīda un sabiedrības vēsturisko un emocionālo pieredzi.

Telpa un laiks nevar eksistēt nošķirti viens no otra. Mūsu uztverē telpa un laiks ir pamatkategorijas, kas veido pasauli un iemieso reālijas mums apkārt. Mihails Bahtins laika un telpas nešķiramību apzīmē ar jēdzienu "hronotops", minot, ka "Literārajā un mākslinieciskajā hronotopā notiek saplūšana telpiskās un laika zīmes jēgpilnā un konkrētā veselumā. Laiks šeit sabiezē, kļūst blīvāks, kļūst mākslinieciski redzams; telpa tiek pastiprināta, ievilkta laika, sižeta, vēstures kustībā. Telpā atklājas laika zīmes, un telpa tiek conceptualizēta un mērīta ar laiku. Šis rindu krustojums un zīmju saplūšana raksturo māksliniecisko hronotopu." (Bahtins M. 1975: 235) Fizikālajā raksturojumā telpu un laiku var definēt ar dažādu mērvienību palīdzību, tomēr mākslinieciskajā pasaulē cilvēka apziņā laika un telpas robežas var izplūst un transformēties dažādu notikumu un pārdzīvojumu rezultātā, piemēram, laika plūdums var apstāties, sarauties vai izstiepties. Laika un telpas uztvere un transformācija ir raksturīga ne tikai indivīda subjektīvajā skatījumā, bet arī sabiedrībai un dažādām tās grupām kopumā vēsturiskās attīstības gaitā. Literārzinātnieks Fjodors Fjodorovs atzīmē, ka "Telplaika sistēmu un tās reālijas rada katra indivīda apziņa, kas vienlaikus ir arī vēsturiskā apziņa, tāpēc tā ir arī noteikta laikmeta telplaika koncepcija; telplaika priekšstati cilvēku definē kā noteiktas kultūras un vēsturiskā posma fenomenu." (Fjodorovs F. 1988: 14)

Indivīda subjektīvā pasaules uztvere veido kopīgo sabiedrības pasaules uztveres ainu.

Raksturojot telpu, ir jāpievēršas strukturālisma idejai par binārajām opozīcijām. Jurijs Lotmans ir definējis vairākas opozīcijas, ko var izmantot, raksturojot telpu. Tās ir:

“– atvērta-slēgta;

- priekšmetiskā pabeigtība-nepabeigtība;
- statiskums-dinamiskums;
- diskreits-nepārtraukts.” (Lotmans J. 1970: 109)

Šajās opozīcijās tiek atspoguļotas dažādas citas nozīmes, piemēram, opozīcijā “atvērts-slēgts” tiek atspoguļota māja kā slēgta telpa, aiz kuras robežām sākas atvērtā telpa. Nereti slēgtā telpa ir draudzīga un droša cilvēkam, bet tas, kas ir aiz robežas, apdraud cilvēku un rada diskomfortu. Tāpat ir sastopamas arī citas nozīmes, piemēram, “savs-svešs”, “vērtīgs-nevērtīgs” u.c.

Tomēr ir vērts minēt arī to, ka telpa ne vienmēr atspoguļo esošo realitāti ar visiem tās elementiem. Dažkārt cilvēka uzkrātā pieredze, pārdzīvotie notikumi ietekmē tagadnes uztveri un cilvēka prāta mehānismi var transformēt telpas un laika uztveri, radot pagātnes un tagadnes elementu kopumu. To ietekmē gan indivīda subjektīvās emocijas un domas, gan arī citi ētiskie un sociālie faktori, kas ir radušies sabiedrībā.

Apkopojot iepriekš minēto, ir jāpievēršas Sibīrijas telpai, kas ieņem būtisku lomu literatūrā jau vairākus gadsimtus. Sibīrijas telpa literatūrā tiek attēlota kā plaša, skarba un sveša vide, kas saistīta ar trimdu, izsūtījumu un ciešanām. Tā simbolizē ne tikai ģeogrāfisko reģionu, bet arī emocionālu un vēsturisku pieredzi, īpaši Baltijas valstu kontekstā.

Sibīrijas telpa literatūrā un kultūrā tiek interpretēta ne tikai kā ģeogrāfiska vieta, bet arī kā simboliska un emocionāla kategorija. Tā ietver Sibīrijas plašumus, skarbo klimatu un attālumu no dzimtenes, kas bieži tiek saistīts ar izsūtīšanu, ciešanām un atsvešinātību.

Baltijas valstu literatūrā Sibīrijas telpa galvenokārt tiek attēlota kā represiju vieta – teritorija, uz kuru 20. gadsimta totalitārie režīmi, īpaši Padomju Savienība, deportēja nevainīgus iedzīvotājus, iznīcinot viņu ierasto dzīvi un identitāti. Šī telpa simbolizē svešumu, pazemojumu, izdzīvošanas cīņu un emocionālas traumas, kas ietekmēja ne tikai izsūtītos, bet arī viņu pēcnācējus.

Baltijas valstu literatūrā Sibīrijas telpa tiek raksturota kā negatīva, sveša, teritorija, uz kuru tika deportēti cilvēki. Šāds Sibīrijas telpas raksturojums ir sastopams ne tikai Baltijas valstu literatūrā, bet arī citviet, piemēram, krievu literatūrā, kur Sibīrija tika nodalīta no pārējās Krievijas teritorijas, raksturota kā izsūtījuma zeme, arī mirusi, neauglīga un biedējoša teritorija.

Baltijas valstu deportāciju tekstos Sibīrija ir sveša, neauglīga un pretstats dzimtenei, no kurienes cilvēki tika deportēti. Opozīcijā “savējais-svešais” jeb “Sibīrija-dzimtene” parādās arī citi elementi, kas ir svarīgi, raksturojot telpu, piemēram, lietu un priekšmetu pasaule, apkārtējā vide, mājas iekārtojums jeb Sibīrija vai dzimtene kā topos un lokusi, kā citas vienības, kas eksistē tajā.

A. Manfeldes atmiņu tēlojumā “Zemnīcas bērni” Sibīrijas telpa tiek attēlota, balstoties uz autores apkopotajām vecvecāku atmiņām.

Sibīrijas telpa visā sižeta gaitā saistās ar svešumu, ar to, kas tajā pārceists, kas saglabājas atmiņās arī tad, kad cilvēki atgriezušies atpakaļ Latvijā, piemēram, Kārļonkuļa mazais augums un tas, ka viņš nav padevis spēkā, tiek saistīts ar to, ka viņš ir dzimis Sibīrijā, bērniņu pavadītis skarbos un nelabvēlīgos apstākļos.

Tēlojumā “Zemņīcas bērni” skarbajos dzīves apstākļos Sibīrijā no bērna skatpunkta tiek meklētas un radītas lietas un notikumi, kas palīdz pārceist trūkumu, citu cilvēku nāvi un bailes vieglāk. Piemēram, bērnu blēņas, vēlme palīdzēt vecākiem, kas notiek ne tā, kā paredzēts, detaļu saskatīšana dabā un pārējā ikdienas dzīvē, ko neredz pieaugušie, veido bērna pasauli un dzīves skatījumu, kas palīdz izdzīvot un cerīgāk uztvert ikdienu. Svarīga loma ir arī vecākiem un pārējiem, kuri ir bērniņas centrs un balsts, radot drošības sajūtu, nodrošinot izdzīvošanu un rūpes par to, lai būtu nodrošināts nepieciešamais.

Drošības sajūtu un vēlmi izdzīvot sniedz arī atmiņas par dzimteni, reālijas, kas sastopamas Sibīrijā un kas atgādina par Latviju. Sibīrija saistās ar bailēm, kas ir ne tikai no nāves, trūkuma, mokām, bet arī no krievu pāridarījumiem, piemēram, bērnu un karavīru, kuri dara pāri gan emocionāli, gan arī fiziski. Tas tiek atainots epizodē, kad Irēna iestieg dubļos, bet bailes no karavīra, kurš tuvojas viņai, neļauj saskatīt to, ka viņš vēlas palīdzēt. Naidis pret padomju sistēmu un pāridarījumi pastiprina baiļu sajūtu un mokas.

Arī pēc atgriešanās mājās šīs bailes saglabājas, kaut arī tās tiek slēptas un netiek parādītas ikdienā, atklājoties tikai brīžos, kad ir iespēja parādīt īstās emocijas. Tāpat kā Sibīrijā bija saglabātas atmiņas par mājām, Latvijā ir saglabātas atmiņas par Sibīriju un izsūtījumu, kas saglabājušās zemapziņā, neļaujot dzīvot līdz galam brīvi.

Autore, pieminot tēlojumā zemnīcu, to raksturo kā zemu, tumšu, dūmiem pilnu, drūmu, kur trūkst vietas un gaismas, lai pilnvērtīgi dzīvotu. Tā ir slēgta telpa, kur cilvēki ir pasargāti no ārējās pasaules ietekmes, tomēr emocionālajā plānā šo vietu nevar saukt par mājām. Zemnīca ir vieta, kas nedaudz pasargā no aukstuma, sala un vēja, bet cilvēki emocionāli tai nav piederīgi. Sibīrijas skarbā klimata dēļ, apkures nepieejamības, zemnīcas bieži bija bez logiem, durvīm, grīdas, tāpēc dzīve tajās bija praktiski neiespējama un grūta. “No māliem sakliķēta zemnīca, kurai pat logu nav. Jumts apaudzis ar zāli, zeme gumst dakstiņu vietā. Re, kur raupjās, maisiem līdzīgās lupatas gulst uz striķa tik pelēkas un smagas, ka pat nenodreb vējā. Savilgušas mitruma un skumju.” (Manfelde A. 2011: 9) Izsūtīto cilvēku mājas ir tā vieta, kas ir palikusi dzimtenē, kas arī vairākkārt ir minēts tēlojumā. Dzimtene ir parādīta kā idilliska vieta, ko autore uzsver, pretstatot dažādas reālijas, kas ir palikušas agrākajā dzīvesvietā un kas ir tagad Sibīrijā. “Tev pietrūkst lepno stumbru. Egļu šalkoņas, kuras līdzīgi burām sarunājas ar vēju un izved gājēju neskartu cauri ziemei un aukstumam. Te viss citādi. Nav koku, baļķu, ēveles, skaidu. Te pat skabargas šņāpiens pajā.” (Manfelde A. 2011: 11) A. Manfelde Latvijas telpu apraksta poētiski, izmantojot spilgtus epitetus, metaforas, salīdzinājumus un

citus mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, kas parāda dzimtās vides idealizāciju, parādot to kā pretstatu Sibīrijas telpai. Īpaši tas ir redzams dabas aprakstos, kur autore ir minējusi cilvēka saikni ar dabu gan emocionālajā, gan fiziskajā plānā. “Kad savāda netīksme iegūlusi locekļos, kad skumjas nemanot iezagušās un neredzamos tīklos ieaudušas sirdi, kad agros pavasaros līdzinies vārīgam asnam, tad pietiek vien atgulties zemē, paskatīties augšup caur smilgām, caur dievgosniņām, caur puķu šūpām, caur elpas mutuļiem ziemā.” (Manfelde A. 2011: 20)

Dzimtenes telpa laika posmā tiek attēlota kā slēgta, kur ir sava ierastā kārtība, stabilitāte, drošība, tajā nav asu konfliktu. Netiek strikti nodalīta mājas telpa un ārējās vides, kas ir aiz mājas robežām, telpa. Tās abas ir vienlīdz drošas un idilliskas, kas sniedz emocionālo gandarījumu, drošu nākotnes perspektīvu un atbalsta sajūtu. “Dzimtenē zeme dod spēku. Dzimtenē zeme ir klēpis. Un tas tevi iznes. Balstīdams.” (Manfelde A. 2011: 20)

Sibīrijas telpa tiek nodalīta slēgtajā un atvērtajā telpā. Barakas, zemnīcas ir slēgtā telpa ar savu lietu pasauli un dzīves kārtību, kas ir norobežota no atvērtās telpas, kas ir aiz dzīvesvietas robežām. Lai arī cilvēki emocionālajā plānā barakas un zemnīcas neuztver kā mājas, bet gan tikai kā telpu, kur dzīvot, un kas aizsargā no ārējās pasaules draudiem, tomēr cilvēki mēģina radīt mājīguma sajūtu ar dažādiem paņēmieniem, piemēram, tīrot klonu, mazgājot dēļu grīdu, ienesot pavasara puķes istabā.

“Irēna zina, ko dara. Viņa ir vecākā no pieciem. Un viņa labi atceras, kā kaimiņiene Nadja tīrīja zemnīcas klonu. Tas jau vairākas pavasara dienas dubļu pienēsāts daudz neko neatšķīrās no pagalma. Tāpēc vajag paņemt govju mēslus. Labi, ka to te, sādžā, gluži kā dubļu – daudz. Nu tad paņem tos mēslus un riktīgi ieberz klonā. Un, labākais, ka tālāk nekas nav jādara!” (Manfelde A. 2011: 19)

Tomēr arī slēgtā telpa ne vienmēr pasargā no ārējās pasaules. Aukstums, slimības, bads radīja emocionālo un fizisko diskomfortu. Cilvēki bieži slimoja un mira, tāpēc, dzīvojot kopā, gan bērni, gan pieaugušie nereti pieredzēja to, kā mirst viņu ģimenes locekļi. Autore īpaši spilgti apraksta bērnu atmiņas, kuri ir pieredzējuši, kā viņu acu priekšā mirst brālis vai māsa. Diskomfortu sagādā arī personīgās telpas trūkums, jo ģimenes dzīvoja vienā telpā, kas nebija sadalīta mazākās telpās, bet barakās nācās dzīvot arī ar citām ģimenēm un tautībām, tāpēc cilvēku intīmās robežas tika nojauktas. Zemnīcās bieži vien ģimenes dzīvoja kopā un dzīvesvietas platību vajadzēja dalīt visiem kopā, dzīvojot saspiesti un guļot arī vienā gultā. “Tiešām, jaunajā istabā bija īsta dēļu grīda. Tikko ievācāmies, likās brīnums, kā tādiem kungiem, bet tikko pavasara saule sāka iespīdēt logā, tā it labi varēja pamanīt, ka grīda ir briesmīgi netīra. Gandrīz vai klona krāsā. To nu es negribēju – lai man par to klonu atgādina. Tāpat jau šī arī nebija nekāda jaunā māja... Vispār, kāda nu tur māja, es jau teicu – baraka. Gara, gara, tāda kā ferma. Pārsvārā latvieši, bet arī ukraiņi bija, krievi. Tad nu es noskatījos, kā krievuškas berž grīdu. Uz ceļiem skrāpē ar tādu kā skrāpi, kamēr netīrumu kārtā nokasīta un grīda pavisam balta.” (Manfelde A. 2011: 42)

Slēgtā telpa Sibīrijā, kā zemnīcas un barakas, nerada pilnīgu drošības un aizsardzības sajūtu, īpaši tas ir jūtams emocionālajā plānā, jo zūd cilvēku personīgās telpas robežas. Deportāciju tekstos bieži tiek uzsvērts arī aukstums, kas ietekmē cilvēkus ne tikai fiziski, bet arī emocionāli, jo ierobežo darbības un pazemina dzīves kvalitāti. Apģērbs ir viens no galvenajiem mājas elementiem, kas nodrošina izdzīvošanas iespēju, piemēram, krāsns mājā ir centrālā vieta, kas rada drošības un siltuma sajūtu.

Sibīrijā atvērtā telpa ir ārējā vide, kas ir aiz zemnīcas vai barakas robežām. Tā no vienas puses ir naidīga un cilvēka dzīvību apdraudoša, jo dabas apstākļi diezgan krasi atšķirās no vietas, kur cilvēki dzīvoja agrāk pirms izsūtījuma, gan temperatūras ziņā, piemēram, lielā aukstuma dēļ, kas ir ziemā, gan savvaļas dzīvnieku dēļ, gan arī kukaiņu dēļ, kuri bija vasarā sastopami lielā daudzumā, kas ietekmēja cilvēku dzīves ritmu un iespēju veikt darbus. Īpaši bīstams bija aukstums un spēcīgie vēji, kuri cilvēkus ietekmēja ne tikai fiziski, bet arī emocionāli. “Svešumā zeme spēku nedod, bet ņem. Gan sasalumā, gan pavasara rāvā, gan magnētspēcīgā mālā.” (Manfelde A. 2011: 20)

Tēlojumā daudzviet uzsvērtā arī augsnes nozīme un atšķirība starp Sibīrijas un dzimtenes telpu. Dzimtenē tā ir auglīga zeme, kas dod ražu un iztiku, bet Sibīrijā augsne ir nabadzīga, auksta, cieta, kas nedod nepieciešamo izdzīvošanai. Augsne ir mālaina, tā apgrūtina pārvietošanos, dzīves apstākļus, sagādā smagu darbu. “Mālus mīcīja ar kājām, gluži kā vīnogas un kāpostus, tikai māli, ieķērušies pēdās, nelaida vaļā, rāva uz leju, ķepināja iekš stepes un svešuma tā, ka nemaz nedomā, nesapņo kādreiz tikt prom.” (Manfelde A. 2011: 20) Laikapstākļi ietekmēja cilvēku pašsajūtu ne tikai fiziskajā, bet arī emocionālajā ziņā. Ziemā tās ir zemās gaisa temperatūras, vasarā – karstums un kukaiņi, bet pavasarī – atkusnis un dubļi, kas ir ne tikai fiziskais apgrūtinājums, bet arī ietekmē izsūtīto psiholoģisko stāvokli, radot nomāktības un bezcerības sajūtu. “Dubļi. Tie bija visur. Tajos stīga cilvēki, lopi, pajūgi. Pavasaros to bija tik daudz, ka likās, tēvs būtu varējis uzcelt nevis zemnīcu, bet cietoksni. Cilvēki teica – “dubļu jūra”. Jā, dubļu. Tas ir tad, kad sapņos tajos peldi, maizi ēd dubļu krāsā un lietus gāž pelēkus, putainus dubļus no sērām, dubļainām debesīm.” (Manfelde A. 2011: 25)

Tomēr, no otras puses, ārējā telpa palīdz apmierināt cilvēku pamatvajadzības. Cilvēka un dabas saikne kļuva spēcīgāka, jo no dabas varēja dabūt gan izejvielas būvniecībai, siltuma saglabāšanai, kā arī iztikai un apģērbam. Vasara un pavasaris deportāciju tekstos tiek attēloti kā auglības un labklājības laiks, jo tad ir pieejami augi, sēnes un ogas, kas ir nepieciešamas iztikai.

Andra Manfelde savā tēlojumā ir aprakstījusi arī citu – dinamisko – telpu. Tas ir vilciens, kur cilvēki pavadīja ceļā ilgu laika posmu. Vilcienā cilvēki pavadīja vairākas nedēļas gan netīrībā, gan aukstumā, gan badā un saspiestībā, cieši esot klāt citiem cilvēkiem. Zuda personiskās robežas, jo cilvēkiem nebija savas telpas – ģimenes atradās visas kopā vienā vagonā, visas darbības, kas tika veiktas, nebija noslēptas no citu acīm. Mājīguma un drošības sajūtu cilvēki centās iegūt emocionālajā plānā, kontaktējoties ar saviem ģimenes locekļiem, citiem cilvēkiem, mainoties ar viedokļiem un

sajūtām, jo nebija iespējas pilnvērtīgi iekārtot vidi sev apkārt. Šie rituāli palīdz veidot šo mikropasauli un telpu, kur cilvēki atrodas ilgu laika posmu, palīdzot nomākt neziņas sajūtu un bažas. Kā savdabīga telpas iezīme ir arī tas, ka vilciens nav statisks – mainās atrašanās vieta, cilvēki nav piesaistīti vienam noteiktam punktam, tāpēc arī ir ierobežojumi, jo telpa, kur viņi atrodas, ir slēgta, cilvēku saistība ar ārpusauli šajā laika posmā ir ierobežota - došanās laukā ir iespējama tikai dažas reizes un arī tad tas tiek uzraudzīts un kontrolēts. “Un tu tik jūti, ka tevi rauj prom, tur kur nevajag, tur kur nedrīkst. Nežēlīgs, nepielūdzams spēks, rauj kā caur tuneli, nē, tas tikai vilciens... Bet pat mamma nevar neko izdarīt, klusē. Bet arī tikai ducina, čīkstina, nes tevi prom, nē, tā nav upe. Vilciens tikai.” (Manfelde A. 2011: 12)

Autore vilcienu raksturo kā vietu, kur parādās cilvēku bezspēcība un neziņa par galamērķi, kur cilvēki pēc tam nokļūst. Izsūtītie un dzīvnieki tiek nostādīti vienā pozīcijā, attēlojot to, kā mainās cilvēka loma un stāvoklis, nokļūstot svešā un naidīgā vidē. Cilvēki kļūst vienlīdzīgi, nepastāv atšķirības sociālajā statusā, dzimuma atšķirības un vecums.

“Viss vagoni smirdēja, nu, mēs taču lopi, budži. Laikam jau vajadzēja, lai Krievijā iebrauktu smirdēdami. Mēs jau dikti daudz tur vienā vagonā sabāzti bijām. Viss dvako, grūti, bērni blāuj, lielie sakniebtām lūpām, nikni no tā, ka neko nezini, kas būs, kur vedīs, ko darīs.” (Manfelde A. 2011: 15)

Tēlojuma beigās tiek atainots ceļš atpakaļ. Tajā caurvijas pozitīva noskaņa, cerība uz atkalatgriešanos un jaunu dzīvi. Lai gan dzimtās mājas un zeme tiek parādītas kā nekoņas, zaudējušas savu iepriekšējo izskatu un stāvokli, tomēr nākotnes perspektīvā tās darba rezultātā atgūst savu iepriekšējo veidolu.

“No šejienes – “Kalniešiem”, viņus izveda, šeit “Kalniešos” viņas atgriezās. Maijā. Katrs sīks putns dzied visnomaļākajā pudurī, katra bite ārdās vismaigākajā ziedā.” (Manfelde A. 2011: 72)

Ceļš mājup un vilciena telpa tiek attēlots kā pretstats ceļam uz Sibīriju – vairs nav netīrības, smakas, cilvēki atgūst cerību par dzīvi dzimtajās mājās. “Viss vagoni bija viena vienīga smarža. Tējas un cukura. Tu paņem divus gabaliņus un neviens to nemana, neviens nerājas. [...] Vilciens traucas gluži vai rikšiem. [...] Viss mājupceļš bija salda smarža. Vienos ziedos.” (Manfelde A. 2011: 71)

Telpa Andras Manfeldes tēlojumā “Zemniecas bērni” iegūst diezgan daudzveidīgu semantiku – no vienas puses tā ir idilliskā, drošā dzimtenes telpa, kur ir noteikta lietu kārtība, bet no otras puses – svešā un drūmā Sibīrijas telpa. Tēlojumā tiek akcentēta opozīcija “savējais-svešais”, kā arī “atvērtā-slēgtā” telpa. Cita opozīcija tiek parādīta arī ceļā uz Sibīriju un ceļā mājup, kur viena un tā pati telpa tiek raksturota dažādi – negatīvi un drūmi turpceļā un pozitīvi un cerību pilni atpakaļceļā uz mājām.

Bibliogrāfija:

Bahtin M. M. 1975. *Voprosy literatury i estetikī*. Moskva: Hudožestvennaja literatura. 507 lpp.

Fedorov F. P. 1988. *Romantičeskij hudožestvennij mir: prostranstvo i vremja*. Rīga: Zinātne. 456 lpp.

Interneta resursi:

Gudkova E. F. 2007. *Hronotop Sibiri v ruskoj klassičeskoj literature XVII–XIX vv.* [Tiešsaistē pieejams:] <https://guuu7.narod.ru/HS.htm> [Pārlūkots: 12.04.2024.]

Lotman Ju. M. 1970. *Struktura hudožestvennogo teksta*. Moskva: Hudožestvennaja literatura. 387 lpp.

Manfelde A. 2011. *Zemņīcas bērni*. Rīga: Andra Manfelde. 91 lpp.

Porsņeva A. S. 2010. *Izučenie hudožestvennogo prostranstva: strategii i algoritmi. Inojazičnij diskurs: problemy interpretacij i izučenija: sbornik naučnīh trudov*. Vypusk 2. Jekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 96–115 lpp.

«ЧАПАЕВ И ПУСТОТА» ТЕКСТ И ЭКРАНИЗАЦИЯ

Alona Dolinda

Daugavpils University, Vienības street 13, Daugavpils, Latvia, LV-5401, alona.dolinda@gmail.com

Abstract

“Chapayev and the Void” text and film adaptation

Key Words: *postmodern literature, films, popular literature, Victor Pelevin, Chapayev and the Void, Zen Buddhism novel*
The feature film “Buddha’s Little Finger” becomes the second film adaptation of Victor Pelevin’s novel. But it is the first foreign film adaptation when the work of a postmodernist has already gone so far beyond the borders of his country that even directors from other countries have already paid attention to the writer and decided to film one of his novels. The 2015 film Buddha’s Little Finger, directed by Tony Pemberton, is an adaptation of the Pelevin’s 1996 novel “Chapayev and the Void”.

The text provides for its creator unlimited and multiple possibilities for describing space and time, the appearance of characters, their relationships and other elements important for the plot. With film adaptations the situation is different - most often they have a clear time frame. Considering that the article is about the film adaptation of a postmodern text filled with simulacra, it becomes extremely interesting to see how the director copes with the mystical transitions of this genre that are too heavy for cinema.

The research is based on comparative analysis, structural-semiotic and cultural-historical methods. The features of postmodernism are also taken into account. The aim of the research is to identify the possibility of transforming a postmodern text into a cinematic one, and a comparative analysis of the artistic world of Victor Pelevin’s novel “Chapayev and the Void” and Tony Pemberton’s film adaptation “Buddha’s Little Finger” becomes the main tool to achieve this aim. The area of analysis covers all the important elements of the artistic world of a literary work: time, space, characters and their representation in the Pelevin’s literary work and in the film adaptation.

A detailed analysis of the novel and the film adaptation allows to understand how far the filmed version moves away from the original literary work.

Kopsavilkums

“Čapajevs un tukšums” teksts un romāna ekranizācija

Atslēgvārdi: *postmodernisma literatūra, kino, populārā literatūra, Viktors Peļevins, Čapajevs un tukšums, dzenbudistu romāns*

Spēlfilma "Budā mazais pirkstiņš" kļūst par otro Viktora Peļevina romāna ekranizāciju. Taču tā ir pirmā ārzemju ekranizācija, kad postmodernista darbs jau tik tālu pārsniedzis savas valsts robežas, ka pat citu valstu režisori jau pievērsuši uzmanību rakstniekam un nolēmuši ekranizēt kādu no viņa romāniem. Režisora Tonija Pembertona 2015. gadā uzņemta filma "Budā mazais pirkstiņš" ir Peļevina 1996. gada romāna "Čapajevs un tukšums" ekranizācija.

Teksts tā autoram sniedz neierobežotas un daudzveidīgas iespējas aprakstīt telpu un laiku, varoņu izskatu, to attiecības un citus sižetam svarīgus elementus. Ar ekranizācijām situācija ir citāda - visbiežāk tām ir skaidri noteikts laika rāmis. Ņemot vērā, ka raksts ir par simulakriem piepildītā postmodernā teksta ekranizāciju – ārkārtīgi saistošs kļūst tas, cik labi režisors tiek galā ar šī žanra mistiskajām pārējām, kuras tiek uzskatītas par ļoti sarežģītām filmēšanas procesā.

Pētījums balstās uz salīdzinošās analīzes, strukturāli semiotisko un kultūrvēsturisko metodi. Tiek ņemtas vērā arī postmodernisma īpatnības. Pētījuma mērķis ir noskaidrot iespēju postmodernu tekstu pārveidot par kinematogrāfisku, un par galveno instrumentu šī mērķa sasniegšanai kļūst Viktora Peļevina romāna “Čapajevs un tukšums” un Tonija Pembertona romāna ekranizācija “Budā mazais pirkstiņš” mākslinieciskās pasaules salīdzinošā analīze. Analīzes joma aptver visus svarīgos literārā darba mākslinieciskās pasaules elementus: laiku, telpu, tēlus un to atveidojumu Peļevina literārajā darbā un romāna ekranizācijā.

Detalizēta romāna un filmas adaptācijas analīze ļauj saprast, cik lielā mērā filmētā versija attālinās no sākotnējā literārā darba.

Полнометражный фильм «Мизинец Будды» режиссёра Тони Пембертона стал второй экранизацией романа Виктора Пелевина. Однако данная картина стала первым иностранным проектом, осуществлённым на основе творчества российского писателя, Виктора Пелевина. Современное творчество Виктора Пелевина приобрело международную известность, привлекая

внимание зарубежных кинематографистов, что привело к созданию ряда экранизаций его произведений.

«Мизинец Будды» - это экранизация романа Пелевина «Чапаев и Пустота» 1996 года. Премьера фильма состоялась 6 августа 2015 года в Лейпциге.

В документальном фильме режиссёра Григория Рябушева и Бориса Караджева «Писатель «П». Попытка идентификации» (2013), посвящённому 50-летию писателя Виктора Пелевина можно найти несколько важных фактов касательно названия экранизации и комментариев по поводу самого фильма. В документальном фильме есть интервью с американским режиссёром «Мизинца Будды», Тони Пембертоном, где он говорит, что Пелевин читал сценарий и сделал несколько замечаний сказав, что ему *нравится 115 страниц из 120, а в этих 5 страницах вы умудрились практически разрушить всю историю*. По словам режиссёра Пелевин написал практически целый рассказ о том, что сделать по-другому или что не стоит делать. Реализуя проект, режиссерская группа приняла ряд рекомендаций, полученных от автора, однако существенно отклонилась от первоначального варианта.

Пембертон говорит, что *это Пелевин, но в то же время и не совсем Пелевин*. В этом же фильме переводчик из Германии, Андреас Третнер, рассказывает, как он нашёл Пелевина и начал с ним сотрудничать, именно он был тем человеком, который придумал название «Мизинец Будды» для книги в немецких издательствах. Важным фактом становится сам режиссёр – он американец, но периодически жил и работал на две страны: Россию и США. Режиссёр говорит по-русски, считает, что понимает культуру России. Пембертон выкупил права именно на русскую книгу. Для сценария, по его словам, он использовал обе книги – читал как русскую, так и английскую версию.

Цель исследования – выявить механизмы трансформации постмодернистского текста Виктора Пелевина «Чапаев и Пустота» в кинематографический текст Тони Пембертона «Мизинец Будды» посредством сравнительного анализа художественного мира обоих произведений. Область анализа охватывает все важные элементы художественного мира литературного произведения: время, пространство, героев и их репрезентацию в произведении писателя и в экранизации.

Задачи исследования:

- Изучение теоретической литературы по теме исследования;
- Анализ художественного текста и его экранизации;
- Оценка успешности трансформации постмодернистского текста в кинематографический текст.

Методология исследования: исследование основано на сравнительном анализе, структурно-семиотическом, культурно-историческом и интертекстуальном методах. Во внимание приняты особенности постмодернизма.

Наиболее важным для данного исследования становится **сравнительный метод**, так как именно он даёт возможность достичь цели работы. Без использования этого метода невозможно решить ни одну задачу исследования и провести сопоставление текста и экранизации. Сравнительный метод был введён в литературоведение немецким филологом Теодором Бенфеем во второй половине 19 века, он используется для сопоставления двух или более литературных произведений и литературных структур.

Изучение художественной картины мира произведений потребовало применения **структурно-семиотического и культурно-исторического метода**. Именно эти методы позволили провести анализ научной и практической литературы. Пелевин в своих произведениях использует игру со временем и пространством, создаёт знаки, коды и символы, очень часто требующие дополнительного исследования, углубления в культуру и историю. Подобные манипуляции присутствуют и в экранизированных версиях, что делает вышеописанные методы неотъемлемой частью для успешного исследования.

Н. О. Осипова пишет, ссылаясь на модель коммуникативного процесса Р. Якобсона, что *семиотический анализ предполагает исследование произведений искусства как знаковой системы, выявляя «язык», с помощью которого происходит передача художественной информации* (Осипова 2011). Дэниел Чандлер в книге «Semiotics the Basics» говорит о том, что несмотря на то, что семиотика часто встречается в форме текстового анализа, она представляет собой нечто гораздо большее – невозможно заниматься семиотическими исследованиями того, как смыслы и значения создаются в текстах и культурных практиках, не приняв во внимание философскую позицию в отношении природы знаков, репрезентации и реальности.

Литературный теоретик и критик Кэтрин Белси утверждает, что: *Язык воспринимается как номенклатура, поскольку его существование предшествует нашему "пониманию" мира. Слова кажутся символами вещей, потому что вещи немислимы вне системы различий, составляющих язык. Точно так же эти самые вещи кажутся представленными в сознании, в автономной области мысли, потому что мысль по сути своей символична и зависит от различий, порождаемых символическим порядком. Поэтому язык «упускается из виду», подавляется в пользу поиска смысла в опыте и/или в сознании. Мир вещей и субъективность становятся двойными гарантами истины* (Belsey 2005: 39).

Ключевая тема всех произведений Виктора Пелевина – иллюзорный характер реальности, наличие различных миров и альтернативных версий происходящего. Писатель зачастую размывает грань между жизнью и смертью. Пелевина можно назвать главным

русским постмодернистом, потому что он использует в своих текстах все основные характеристики и понятия постмодернизма: ирония, игры с временем и пространством, временные искажения, интертекстуальность, гиперреальность, «смерть автора», фрагментарность, и конечно же, симулякр. 15 июня 2022 года мне удалось поговорить о произведениях Пелевина с литературоведом, литературным критиком, профессором Колумбийского университета Марком Наумовичем Липовецким. По его мнению, во всех произведениях автора присутствует симулякр, и Пелевин является одним из главных и популярнейших постмодернистов (Липовецкий 2022).

Симулякр - одно из важнейших понятий, которое Пелевин использует в своих текстах. Симулякр - ключевой термин постмодернизма, это изображение того, чего на самом деле не существует, он способен замаскировать отсутствие настоящей реальности. Это понятие может касаться каких угодно вещей и смыслов. Жан Бодрийяр – создатель теории «симулякра и симуляции», написал одноимённую книгу «Симулякры и симуляция». Понятие «симулякр» и его связь с эпохой постмодернизма (а также литературой) описывается уже в аннотации к книге. По мнению Бодрийяра, *эпоха постмодернизма есть нечто иное, как эра тотальной симуляции* (Бодрийяр 2013). В постмодернистском тексте реальность превращается в модель, где границы между действительностью и знаками стираются. Сеть «симулякров» – это самодостаточные знаковые комплексы, у них нет соответствий в реальном мире.

Ирина Степановна Скоропанова в книге «Русская постмодернистская литература» описывает наличие «симулякров», как в романах, так и рассказах писателя. Скоропанова пишет, что *Виктора Пелевина по преимуществу интересуют процессы, совершающиеся в сфере сознания и коллективного бессознательного, индивидуальной психике, их воздействие на ход истории, социальное поведение людей. Отсюда - внимание к феномену идеологии, рекламы, возможностям компьютерных технологий, психоделике, исследование современного состояния русского национального архетипа*» (Скоропанова 2007). Липовецкий в статье «Постмодернизм в русской литературе: агрессия симулякров и саморегуляция хаоса» пишет, что теория «симулякра» Жана Бодрийяра являлась частью философии всего постмодернизма. Одной из важнейших характеристик «постмодернистской ситуации» в России Липовецкий называет *эффект исчезновения реальности как результат кризиса ценностно-идеологических оснований общества, стремительной инфляции прежних мифов и верований* (Липовецкий 2006), это и есть тот самый «симулякр».

Различия в структуре сюжетов являются кардинальными, подчеркивая глубокую разницу в подходе авторов фильма и романа к построению конфликта и раскрытию центральных образов произведения.

Действие романа затрагивает два временных периода — гражданскую войну в России, в 1918—1919 годах и Россию середины 1990-х. Поэт декадент Пётр Пустота находится одновременно в двух пространственно-временных отрезках. Во время революции его «наставником по реальности» становится Василий Чапаев, с которым они вместе находятся на фронте. В постсоветской Москве Пустота лечится в психиатрической больнице, проходя экспериментальный курс реабилитации, придуманный заведующим отделением профессором Тимуром Тимуровичем Канашниковым. В экранизации мы тоже видим революцию, но психиатрическая больница замещается тюрьмой, некоторые персонажи отсутствуют или выполняют совсем другую роль, книжный плавный переход между пространствами показан крайне резким.

Если до этого в моих статьях высказывалась мысль, что анализировать пространство и время можно только в совокупности из-за очень сильного переплетения этих элементов, то вместе с романом «Чапаев и Пустота» к ним присоединяется и концепция персонажа. Р. И. Соколов в статье «Пустота в романе В. Пелевина «Чапаев и Пустота»» пишет, что *Пространственно-временной континуум тесно связан с концепцией человека. Зафиксировать гиперреалию может только субъект её сформировавший; и тогда объективные пространство и время перестают существовать вообще* (Соколов: 95).

Главный герой Пётр Пустота в книжной версии начинает свой путь как раз в революционной России, и он полагает, что этот мир реален, а психбольница — это его кошмарные сны. Пустота хочет избавиться от снов и оставаться в мире революции. Его духовный наставник Чапаев, пытается убедить Пустоту, что оба мира реальны. Чапаев занимает очень важную роль в развитии как сюжета, так и самого главного героя. Сергей Кузнецов в статье «Василий Иванович Чапаев на пути воина» пишет: *Пелевинский Чапаев имеет весьма отдаленное отношение к анекдотическому герою гражданской войны. Несмотря на формальные признаки — бурка, шашка, броневик — он вовсе не красный командир, а Учитель, раскрывающий перед своим ординарцем Петром Пустотой («Петькой») истинную природу мира. Успешно пройдя обучение, Петр достигает Внутренней.* (Кузнецов 1996). Пустота видит своё предназначение в том, чтобы быть рядом с Чапаевым и Анной, он помнит революционную реальность лучше, чем реальность в психиатрической больнице, и находясь в современности задаёт вопросы о себе главному врачу Тимуру Тимуровичу, санитарам и другим пациентам психиатрической клиники – Володину, Сердюку, Марии. Пустота даже совершает побег из палаты в кабинет врача с целью ознакомления с содержанием собственного дела, стремясь установить истину относительно обстоятельств своей госпитализации и текущего статуса. Крайне важно отметить то, что до последних глав книги, Пустота единственный герой, совершающий прыжки во времени и пространстве.

В фильме Пустота напротив, просыпается в постсоветской Москве, и сразу же начинаются прыжки во времени и пространстве – то он находится в квартире своей девушки Анны, то в Любянской тюрьме, где его пытается майор Смирнов и врач Тимурова, которая вводит ему какое-то лекарство, чтобы он оставался в их реальности. Сразу нужно отметить то, что главная реальность в фильме – постсоветская Россия, и именно её главный герой хочет держаться. Его сильно удивляет, когда он оказывается на Тверском бульваре 1919 года и встречает Фанерного. Пустота отказывается признавать эту реальность. Также у него есть девушка Анна, которая в революционной России является Анкой-пулемётчицей. В обеих реальностях у них тёплые отношения, а в книге Анна терпит Пустоту только потому, что он нравится Чапаеву, чувства главного героя к Анне в книге совершенно не получают взаимности. Центральный персонаж фильма обретает своего духовного наставника в лице криминального элемента, символизирующего антиномичность современных ценностей и целей существования героя. Под руководством Володина главный герой включается в поиски артефакта – мизинца Будды. В книге про мизинец Будды Пустота узнаёт в самом конце романа от Чапаева и Анны: *Это долгая история — короче, кончилось все тем, что он указал мизинцем на себя самого и после этого исчез. От него остался только этот левый мизинец, который его ученики спрятали в куске глины. Глиняный пулемет и есть этот кусок глины с мизинцем Будды* (Пелевин 2022: 380).

В большинстве экранизаций Пелевина режиссёры пытались сохранить диалоги из книги, тут же диалоги полностью изменены, и лишь иногда проявляются в похожей на книжную версию, но всё равно отличаются. Возьмём самое начало книги, встреча Пустоты и Фанерного, и их беседа о театре: *раньше кто угодно мог швырнуть из зала на сцену тухлое яйцо, а сейчас со сцены каждый день палят из нагана, а могут и бомбу кинуть. Вот и подумай — кем сейчас лучше быть? Актером или зрителем?* (Пелевин 2022: 17). В фильме Тони Пембертона этот диалог звучит следующим образом: *раньше кто угодно мог швырнуть из зала на сцену тухлое яйцо, а сегодня уже актёры палят из пулемёта, если зрители им не аплодируют. Вот и подумай — кем сейчас лучше быть? Зрителем или актёром?* (Пембертон 2015)

Время и пространство в романе «Чапаев и Пустота» можно считать наиболее сложной категорией для анализа. Но в случае романа есть логичное начало и завершение каждого перехода. Пелевин строит роман таким образом, что каждая глава соотносится с конкретным пространством – или с революционной, или с постсоветской Россией, и они постоянно чередуются. Переход из одного времени осуществляется достаточно плавно – герой засыпает (у себя в квартире, в поезде) или получает какой-то удар (битва, драка в психиатрической лечебнице). Татьяна Федосова пишет следующее о времени в романе:

*В другом романе «Чапаев и Пустота» время становится основным предметом размышлений главного героя и автора: существую ли я благодаря миру, или мир существует благодаря мне? В романе постоянно прослеживается мысль, что в мире сложно разобраться, что реально, а что нет, жизнь – это сон, мир – это мираж, а в будущее нужно еще суметь попасть: Мне вдруг пришло в голову, что с начала времен я просто лежу на берегу Урала и вижу сменяющие друг друга сны, опять и опять просыпаюсь здесь же (Федосова 2012: 22). В романе сон Пустоты далеко не всегда означает смену пространства, например, он засыпает и просыпается в поезде Чапаева, без перехода в постсоветскую Россию: *Напившись чаю, я повалился на диван и почти сразу уснул, одурманенный забытым ароматом туго накрахмаленных простыней. Когда я проснулся, было уже почти темно (Пелевин 2022: 105).* В фильме «Мизинец Будды» пространство сменяется очень резко, без какой-либо системы или логики. В самом начале фильма это происходит буквально по кадрам, что сильно усложняет понимание происходящего. В сценарии фильма герой демонстрирует осознанное восприятие перемещения между разными пространственными и временными пластами: *Фанерный, я хочу тебе признаться я никогда тебя не встречал, я не понимаю, что происходит, каждый раз когда я закрываю глаза – я просыпаюсь в другом месте (Пембертон 2015).**

Пространственная модель романа является не менее сложной, чем временная – в тексте можно увидеть четыре мира: революционная Россия, постсоветская Россия, ментальные миры пациентов Володина, Сердюка, Марии и «филиал загробного мира» или лагерь Чёрного Барона. Если основным местом действия в реальном мире является психиатрическая лечебница, то в ирреальных местах можно увидеть большую палитру пространств: Тверской бульвар, музыкальная табакерка, броневик, площадь у Ярославского вокзала, брошенная усадьба в Алтай-Виднянке и многие другие. Ментальные миры пациентов и загробный мир тоже являются ирреальными мирами, но причислять их ко времени Чапаева будет некорректно. Пространственная модель в экранизации Пембертона отличается от книжной, во-первых, совершенно чётко можно выделить лишь три мира без каких-либо ответвлений. Во-вторых, изменяя оригинальную структуру романа, режиссёр перемещает события из психиатрической клиники в условия заключения – Любянскую тюрьму, создавая дополнительные подтексты и аллюзии, заставляющие задаваться многочисленными вопросами.

Из реальных мест, то есть постсоветской России показаны следующие пространства: квартира Анны и Пустоты, ларек, где торгует Анна, улицы города, дворик у костра, стрипклуб, особняк Монгола. Пространства времени Чапаева имеют некоторую схожесть с книжными: Тверской бульвар, квартира Фанерного, ресторан, поезд, вокзал, квартира друга Петра, заброшенная усадьба. Поле боя со вставками из старых фильмов – это попытка показать битву под Лозовой, но у Пелевина это не показано, ведь в этот момент сознание Пустоты находилось

в другом мире. Последний мир, который постоянно возникает на протяжении всего фильма – это поле с горами, где сидит Будда, в этом мире успевает побывать не только Пустота, но и Чапаев с Володиным. В конце фильма, Пустота получает палец и в мире с Буддой использует его таким образом, чтобы вернуться в прошлое до убийства Анны и всё предотвратить, а также полностью стирает мир с Чапаевым. В книге Пустота выписывается из больницы и встречается в современном, постсоветском мире Чапаева и Анну и продолжает свой путь с ними.

Фильм «Мизинец Будды» не просто имеет отличающееся название от своей книжной версии, он совершенно иной в сюжетной линии, в концепции персонажей и их расположении во временно-пространственном континууме. Кинематографическая версия радикально переосмысляет цели и мотивы главного героя, отказываясь от центральной идеи романа, связанной с поиском самоидентификации, и сосредотачиваясь на поиске мифического артефакта (мизинца Будды). Таким образом, фильм значительно дистанцируется от оригинальной фабулы романа, вводя новые акценты и оставляя открытый финал.

Хотя временной и пространственный континуум экранизации сохраняет отдельные черты общности с романом, общий вектор развития событий подвергнут существенным изменениям, определяющим принципиально новый уровень восприятия и интерпретации оригинальной хронотопии режиссёром.

«Мизинец Будды», безусловно, является постмодернистским фильмом, но его сложно назвать экранизацией романа Пелевина «Чапаев и Пустота», соответственно и говорить об успешности трансформации конкретного постмодернистского текста в постмодернистский кинематографический текст не приходится, ведь при этой попытке режиссёр потерял практически всё от оригинального произведения.

References:

- Belsey C. 2005. *Critical Practice*. London and New York: Routledge.
- Chandler D. 2007. *Semiotics. The Basic*. London and New York: Routledge, pp. 59-82.
- Бодрийяр Ж. 2013. *Симулякры и симуляция*. Тула: Тульский полиграфист.
- Кузнецов С. 1996. *Василий Иванович Чапаев на пути воина*. Москва: «Коммерсантъ-daily». <http://pelevin.nov.ru/stati/o-voin/1.html> [Accessed 20.08.23].
- Липовецкий М. 2006. *Постмодернизм в русской литературе: агрессия симулякров и саморегуляция хаоса*. (Accessed 26.05.22): www.cyberleninka.ru/article/n/postmodernizm-v-russkoy-literature-agressiya-simulyakrov-i-samoregulyatsiya-haosa
- Осипова Н. О. 2011. *Структурно-семиотический подход. как аспект методологии гуманитарного знания*. Культурологический журнал. http://cr-journal.ru/rus/journals/79.html&j_id=7 [Accessed 11.02.24].
- Пелевин В. 2022. *Чапаев и Пустота*. Москва: Эксмо.
- Скоропанова И. 2007. *Русская постмодернистская литература*. Москва: Издательство «Флинта», с. 433-440.
- Соколов Р.И. *Пустота в романе В. Пелевина "Чапаев и Пустота"*. с. 92-99.
- Федосова Т. В. 2012. *Репрезентация времени в постмодернистском дискурсе*. Филология и человек №1. Издательство Алтайского государственного университета, с. 18-27.

Якобсон Р. 1983. В поисках сущности языка. Семиотика. Москва: Радуга, с. 102-117.
Документальный фильм Григория Рябушева и Бориса Караджева. 2013. *«Писатель «П». Попытка идентификации»*. (Accessed 11.02.24): www.youtube.com/watch?v=zjgTvPZkcyw
Кино по книге: «Мизинец Будды» Тони Пембертона. www.eksmo.ru/selections/kino-po-knige-mizinetz-buddy-toni-pembertona-ID3885937/ [Accessed 11.02.24].

IVAN YEFREMOV'S PERSONALITY IN CONTEXT OF HIS LITERARY ACTIVITY

Valerii Kremenchutskyi

Daugavpils University, Parādes street 1, Daugavpils, Latvia, LV-5401,
valerii.kremenchutskyi@du.lv

Abstract

Ivan Yefremov's personality in context of his literary activity

Key Words: Ivan Yefremov, science, science fiction, ideology, communism.

The purpose of the article lies in considering various aspects related to Ivan Yefremov's personality, attitude to communist ideology being one of them. Ivan Yefremov is a famous Russian researcher and science fiction writer. The scientist's investigations led to the development of a new direction in palaeontology. At the same time, numerous researchers view him as a father of Soviet science fiction. These seemingly controversial fields of human activity appeared to harmonically combine with each other during the writer's life. Scientific research considerably inspired the novelist and served as a way to obtain high proficiency in depicting different objects and processes. Still, literary activity also turned out to train the palaeontologist's mnemonical abilities. As for the researcher's ideological position, one may characterise him as a person firmly believing in communist ideals. Nevertheless, Ivan Yefremov developed his own set of views as for certain aspects, including the use of nuclear energy.

Kopsavilkums

Ivana Jefremova personība viņa literārās darbības kontekstā

Atslēgvārdi: Ivans Jefremovs, zinātne, zinātniskā fantastika, ideoloģija, komunisms.

Raksta mērķis ir apsvērt dažādus aspektus, kas saistīti ar Ivana Jefremova personību. Viens no tiem ir attieksme pret komunistisko ideoloģiju. Ivans Jefremovs ir slavens krievu pētnieks un zinātniskās fantastikas rakstnieks. Zinātnieka pētījumu rezultātā tika izstrādāts jauns virziens paleontoloģijā. Tajā pašā laikā daudzi pētnieki uzskata viņu par padomju zinātniskās fantastikas tēvu. Izrādījās, ka šīs šķietami nesaderīgās cilvēka darbības jomas rakstnieka dzīves laikā harmoniski apvienoja savā starpā. Zinātniskie pētījumi ievērojami iedvesmoja romānu rakstnieku un kalpoja kā veids, kā iegūt augstu meistarību dažādu priekšmetu un procesu attēlošanā. Tomēr izrādījās, ka literārā aktivitāte arī trenēja paleontologa mnemoniskās spējas. Runājot par pētnieka ideoloģisko nostāju, var raksturot viņu kā cilvēku, kas stingri tic komunisma ideāliem. Neskatoties uz to, Ivans Jefremovs izstrādāja savu uzskatu kopumu attiecībā uz atsevišķiem aspektiem, tostarp kodolenerģijas izmantošanu.

Introduction

The main aim of the research consists in providing a comprehensive description of how Ivan Yefremov's personality and ideology found their manifestation in his literary works. The primary issue of concern is the connection between the author's literary and scientific career. Within the mentioned topic, the research deals with linguistic and political aspects as well.

The case study of this piece of scientific writing includes the science fiction utopia novel "Туманность Андромеды" (1957) in the 1958 edition and selected interviews with Ivan Yefremov. The descriptive and analytical methods lie in the basis of the methodological framework.

Science and fiction in Ivan Yefremov's life

Ivan Yefremov is an outstanding Russian scientist and writer. On the one hand, he developed taphonomy, a new branch within palaeontology, by successfully exploring the remnants of the extinguished species of animals. On the other one, a significant number of researchers consider Ivan Yefremov to be a father of Soviet science fiction. Along with well-known predecessors (Aleksey Tolstoy, Alexander Belyaev, Vladimir Obruchev, etc.), he made an enormous contribution to the

development of the genre in the USSR. These two fields of activity were closely intertwined throughout the novelist's life.

The experience of scientific investigation greatly influenced Ivan Yefremov's literary activity. More than that, the writer's choice of the genre was directly connected with his non-literary work as it may be noticed in the topics of his novels and stories. The researcher's pieces of fiction have a thoroughly elaborated structure. He clearly established logical connections in his works. Besides, the scientific background inspired the author to provide detailed descriptions of different objects and processes.

Furthermore, descriptive work was the necessity of the novelist's non-literary job. The scientific progress of the 20th century could not propose advances available nowadays. The photographs preserved various shapes but still failed to reflect the broad spectrum of colours. Additionally, the largest possible quantity of images was quite limited. The investigator had to rely on his memory, especially when there were no opportunities to take a photograph or a note at a particular moment.

However, such challenges set favourable conditions for developing mnemonical abilities. The latter, improved by constant scientific activity, were of great use for Ivan Yefremov when he switched to fiction writing. The novelist claimed that, "*without visual memory, it is simply impossible to write truthfully in our [science fiction] genre*" [Ефремов 1969] (*hereinafter translations by the author of the article*). Travelling through pristine Siberian landscapes, he constantly observed unique pieces of scenery. They were evidently quite hard to remember, still, the scientist coped with the extremely difficult task. Such efforts required a high level of concentration, which only a hard-working and disciplined person could achieve.

Ivan Yefremov did not stop memorising practice during leisure time and travel routine. In his long journeys, the writer "*used to daydream*" [ibid.]. This situation was especially common in deserts that had a low degree of landscape variety but allowed to create the illusions of different views. The author's imagination created different "*unusual, strange, but completely real*" images in front of his eyes. Moreover, Ivan Yefremov frequently thought over the seen pictures. In certain cases, the novelist had to remember the images for several times, which was followed by comparing and overlapping these pictures. Therefore, the scientist's discipline and hard work boosted his creativity. The reverse process also took place because the work of the writer's imagination served as good training in terms of memory and concentration.

In addition, the scientific experience enormously enriched the language of Ivan Yefremov's literary works. The novelist affirmed that the requirements for the linguistic variety in science fiction should be higher than those for fiction in general [ibid.]. The realist literature of the 19th century faced the lower level of technological development and therefore needed much simpler linguistic means of expressions. In its turn, the scientific and technical advances of the 20th century led to both the

emergence of increasingly complex phenomena and aspirations about the subsequent progress in the future.

According to Ivan Yefremov, “[Anton] Chekhov could explain by a single phrase how a person is sitting in a cart, holding the reins, shouting at the horse. But try to explain by a single phrase how the astronaut is sitting near the control desk of the starship, operating the most complicated mechanisms... We use much more special words, terms, professional words...” [ibid.]. On the basis of the quote provided above, one may state that the elements of scientific discourse turn out to be indispensable for science fiction. More than that, it is the involvement of the experienced researcher that makes the usage of these elements appropriate in terms of truthfulness and beneficial for the reader, as one may observe in case with Ivan Yefremov’s novels and stories. In these circumstances, the audience receives not only an attractive dream about the forthcoming periods of mankind’s development but also a prospective prophecy about future life conditions.

The novelist also realised close connection between different fields of human activity. “*Science has its own poetry. And poetry has its own science. And the boundary, as it seems to me, is rather vague here,*” the renowned scientist mentioned in the interview about his other famous novel “Час Быка” [ibid.]. Even more, throughout his career of the writer, Ivan Yefremov acknowledged that he gradually started prioritising emotions and feelings. He acknowledged the anthropocentric approach in his works, which found its reflection in the following words: “*The human is primary and all the rest is secondary*”.

Ideological views

Ivan Yefremov’s attitude to communist ideology deserves special consideration. At first glance, the researcher perfectly followed the communist doctrine and completely supported the Soviet authorities during different phases of the Soviet Union history. Indeed, the direct deviations from a single Soviet ideological system were impossible in the USSR. The prominent novelist seemed to conform to the current “*regime of truth*”, as Michel Foucault (1984: 73) subsequently designated a set of inscriptions within an ideological system. Ivan Yefremov’s support for communist ideology was evident and claimed by himself.

Furthermore, the science fiction author viewed communism as the only possible solution for humanity. The writer saw “*the situation as follows... Either there will be the all-planetary communist society, or there will be none at all with dust and sand left on the dead planet*” [Медведев 1982]. The quote fully reflects the novelist’s deep conviction in the communist ideas observed in his literary works as well.

Communism is a milestone of prosperous social relations in the pieces of creative writing by the author. The Russian researcher Sergei Sergeev (2017: 141) denotes the structural model of the society proposed by the prominent scientist in his fiction as the antiempire. According to the

investigator of Ivan Yefremov's literary legacy, the antiempire is a universalistic entity without hierarchical relations. States, social classes, as well as separate ethnicities and races, stop their existence in such a form of mankind's life, and boundaries are rendered as "*obstacles to the peoples' communication between each other*" [Ефремов 1958: 183].

Firstly, the impression may be that the writer sees no sources of inequality in the future. Still, there are certain remnants of hierarchy. The decisions by different bodies (*inter alia*, by Astronautical and Economic Council from the novel "Туманность Андромеды") have the supreme power. This is due to the fact that such decisions are made by experienced leaders acting in compliance with common sense, broad knowledge and highest ethical principles. Moreover, the leaders take responsibility for all their actions and readily resign from their positions in case of significant failures resulting in negative consequences.

The concept of the antiempire correlated to a certain extent with communism and the decolonial policy declared by the USSR. Indeed, the borders between the Soviet Union and neighbouring socialist republics were rather conditional, which intensified the impression of a monolithic socialist entity confidently moving towards ultimate communist ideals. Besides that, the USSR actively participated in liberation efforts of the peoples under the Western metropolises' rule. Along with the USA, the other superpower of the Cold War period, the Soviet Union used their decolonial doctrine to establish new influence zones. After all, this was the geopolitical necessity. If one of the superpowers failed to demonstrate and reinforce its dominance in a certain part of the world, then the other one made use of the rival's failure.

Such an opposition, combined with the 20th century nuclear advances, raised reasonable fears by numerous scientists and writers. Nevertheless, part of them, including Ivan Yefremov, were rather optimistic as for the further development of the situation. From the perspective of people of the future in the novel "Туманность Андромеды", "*the discovery of the first kinds of atomic energy by that time and the resistance of the old world guardians almost led all mankind to the biggest catastrophe*" [Ефремов 1958: 62]. In spite of this, humans from Ivan Yefremov's piece of science fiction have saved the planet due to the victory of common sense.

Sergeev and Kuzmina (2020: 174) observe that the novelist expressed indirect objection against nuclear testing in the USSR as there was no opportunity to oppose to the current Soviet policy explicitly. In the aforementioned literary work, Ivan Yefremov also describes the planet where the unnoticeably increasing radioactive pollution takes places. In spite of the slow deterioration of the radiation degree, the impact on mankind and wildlife appears to be drastic and irreversible: "*For hundreds of years the total radiation could increase **kor** by **kor**, [as we call] the unit of radiation; then suddenly there comes a qualitative change, heredity collapses, the reproduction of the species ceases and added to that there are epidemics of radiation diseases*" [Ефремов 1958: 23].

In this case, one may notice the warning against an unthoughtful use of nuclear energy. Being an expert in natural sciences, Ivan Yefremov had substantiated concerns regarding such experiments. However, the writer was not an opponent of the activities associated with atomic investigation. He rather disapproved their scale and objectives. The author perfectly understood the scientific value of these attempts if aimed at finding new and safe energy solutions instead of increasing military power and creating the threat of the destruction of the planet.

From this point, it is evident that the famous novelist appeared to develop his own system of ideas in relation to the existing political and social processes in the USSR. Communist views did not prevent the researcher from seeing the weak points of the Soviet system. Moreover, as a scientist, Ivan Yefremov had a broad vision and could scrupulously operate with various sources in search for objectivity. These circumstances determined the writer's critical views in terms of the reality surrounding him.

Conclusion

Ivan Yefremov's personality is an example of how seemingly opposite features may get combined in a single human. The rationalism of a scientist and the creativity of a fiction writer did not contradict but rather complemented and contributed to each other. This led to phenomenal success in both fields of his activities. The researcher was a devoted communist viewing the movement as the panacea for mankind. Still, he had his own stance on many issues of Soviet social and political life. The novelist's views did not always coincide with the official vision on different issues, though the author avoided overtly criticising the USSR policy. Nuclear energy is one of the most important problems allegorically raised by the writer who proposes constructive solutions to the current state of affairs and possible scenarios for the future.

References

- Foucault M. 1984. *The Foucault reader*. Edited by P. Rabinow. New York: Pantheon Books.
- Ефремов И. А. 1969. Как создавался «Час Быка» (беседа с Иваном Ефремовым). *Молодая гвардия*, № 5, с. 307 – 320. URL: http://noogen.su/iefremov/about_chb.htm [14.04.2024].
- Ефремов И. А. 1958. *Туманность Андромеды*. Москва: Молодая гвардия.
- Медведев Ю. М. 1982. *Грядущего Великое Кольцо*. Послесловие в: Ефремов И. А. 1982. *На краю Ойкумены. Звёздные корабли*. Москва: Стройиздат. URL: <http://noogen.su/iefremov/about/medvedev.htm> [16.04.2024].
- Сергеев С. 2017. Мечтая об антиимперии: Иван Ефремов в поисках «третьего пути». *AB IMPERIO*, № 3, с. 119 – 160.
- Сергеев С. А., Кузьмина С. В. 2020. «Мы – земля»: проект тотальной конвергенции человечества и «настоящая наука» Ивана Ефремова. *AB IMPERIO*, № 2, с. 171 – 202.

VĒSTURE UN KULTŪRAS VĒSTURE / HISTORY AND HISTORY OF CULTURE

SOCIAL CONDITIONS OF WORKERS IN THE REZEKNE FERROCONCRETE CONSTRUCTION PLANT (1957-1990)

Aleksandrs Šehordanovs

Daugavpils University, Vienības street 13, Daugavpils, aleksandrzhordanov@gmail.com

Abstract

Social conditions of workers in the Rezekne ferroconcrete construction plant (1957-1990)

Key Words: *industry, working conditions, social conditions*

Industry has always been an integral part of our history. The development of industry has improved many areas of our lives, but it is worth asking the question of what happened at industrial enterprises with workers, that is, with the development of industry, it is also worth paying attention to who worked at the enterprises and in what conditions this work was done. As has already become clear, this study will focus on the social conditions of workers. Since there are quite a lot of enterprises around the world, the Latvian Soviet Republic and specifically the city of Rezekne will be taken. The Rezekne ferroconcrete construction plant, which was built in 1957 on February 1 and which existed until 2003, will be taken as an example. The period will be taken from the creation of the plant until the collapse of the Soviet Union to see how this plant worked during the period under review. When viewing the conditions at a given plant, documents will be reviewed that describe the conditions provided for workers and, just as importantly, the work of the workers' union will be reviewed. All information obtained from sources and literature should serve one purpose, namely to show under what conditions the workers worked during the allotted period.

Kopsavilkums

Strādnieku sociālie apstākļi Rēzeknes dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcā (1957-1990)

Atslēgvārdi: *rūpniecība, darba apstākļi, sociālie apstākļi*

Rūpniecība vienmēr ir bijusi mūsu vēstures neatņemama sastāvdaļa. Rūpniecības attīstība ir uzlabojusi daudzas mūsu dzīves jomas, taču ir vērts uzdot jautājumu par to, kas notika rūpniecības uzņēmumos ar strādniekiem, proti, attīstoties rūpniecībai, ir vērts pievērst uzmanību arī tam, kas strādāja uzņēmumos un kādos apstākļos šis darbs tika veikts. Kā jau kļuvis skaidrs, šajā pētījumā galvenā uzmanība tiks pievērsta strādājošo sociālajiem apstākļiem. Tā kā pasaulē ir diezgan daudz uzņēmumu, tiks ņemta Latvijas Padomju Republika un konkrēti Rēzeknes pilsēta.

Par piemēru tiks ņemta Rēzeknes dzelzsbetona būves rūpnīca, kas uzcelta 1957.gadā 1.februārī un kas pastāvēja līdz 2003.gadam. Laika posms tiks ņemts no rūpnīcas izveides līdz Padomju Savienības sabrukumam, lai redzētu, kā šī rūpnīca strādāja aplūkojamajā periodā. Apskatot apstākļus konkrētajā ražotnē, tiks izskatīti dokumenti, kas raksturo strādniekiem paredzētos nosacījumus un, kas ir tikpat svarīgi, tiks izskatīts arī darbinieku arodbiedrības darbs. Visai informācijai, kas iegūta no avotiem un literatūras, ir jākalpo vienam mērķim, proti, lai parādītu, kādos apstākļos darbinieki strādāja atvēlētajā laika posmā.

Introduction

Industry has always been an important part of our world and its study, in the author's opinion, should show not only its development, but also different parts, for example, the life of workers in factories or the work of a workers' union. The author noted that research on the Rezekne industry is quite rare. Of the few researchers on this topic, we can mention, for example, Baiba Pazane and her two works on the Rezekne meat processing plant (Pazāne 2018) and the Rezekne flax factory (Pazāne 2017), which were published in the Latvian scientific journal „Latvijas Arhīvi”. There is not much difference between these works. For example, an article about a meat factory, then it is worth noting that Pazane describes that the purpose of this article is to study the history of the establishment of the

company "Rezekne meat factory" and the main problems of its existence in the period from 1944 to 1990. (Pazāne 2018: 121) The strength of this article is undoubtedly this structure. For example, at the beginning, there is certainly the history of the combine itself, then its structure, and then individual elements of the same structure are analysed separately, but the author does not describe the social conditions of the workers. Daina Bleiere provided an overview of the social situation in Latvia during the interwar years. Daina Bleiere researcher at the University of Latvia and the Institute of Latvian History, in the work "20. century Latvian history. Volume IV". (Bleiere 2022) It is worth noting that the later work touches on quite a number of topics useful for the research topic, such as working conditions, social policy and the housing problem. It will be quite important to mention various studies about Rezekne itself, where the factories are born. The Rēzekne District Council work (The Rēzekne District Council 2000) on the history and development of the city of Rēzekne is devoted to the entire period from its formation to the present day. It is worth highlighting that there is not much description of various small moments, such as the history of the formation of factories, because it is simply a description of the history of the city. Separately, Iltner research (Iltner 1999) and Škirmants book (Škirmants 1978) on the history of the cities of Latvia and Latgale are worth noting. Specifically, there is not much information about Rezekni here, because the works provide descriptions of all the cities of Latvia or Latgale. However, not all this can prevent finding some facts about the history of Rēzekne industry.

As for this research, it will be based on archival materials from the Rezekne Zonal Archives (RZVA 26 f.). The object of the study is the Rezekne ferroconcrete construction plant, which was built in 1957 on February 1. The plant produced reinforced concrete structures and details, metal structures, lumber, bricks, dolomite flour and tiles in five different workshops.

Of course, the lack of some materials to clarify information aggravates the result, but I think this applies to all issues related to money. Since the author has conducted one interview so far, he admits that this topic can be continued with the help of information received from the workers of this plant. It is worth understanding the difficulty of obtaining and using this type of source because it all depends on how the question is asked and how it is answered. In addition, the problem is in people, namely in their absence. For example, I had the opportunity to talk with the director of this plant, but since contacts were lost and this person had health problems, the opportunity was lost. Moreover, this would be a good opportunity to look at the situation from different points of view, because what the worker sees and what the director sees can differ significantly.

In this research, the author analyses the social conditions of workers at the Rezekne ferroconcrete construction plant in the period from 1957 to 1990. The author also considers what conditions were provided to the workers and compares these conditions with those written in the collective agreement. The focus of this study is on the collective agreement and the conditions written

there. These conditions from the contract will be compared with other documents in order to find out whether, under the contract, the worker actually received what was written in the above-mentioned agreement.

In order for the research to be valuable, the author set two main goals: firstly, to study all possible documents on this plant and analyse the information received and, secondly, to analyse whether the working conditions provided according to the documents really corresponded to reality. This study uses the following research methods: document analysis. The study used qualitative content analysis to analyse the data. In addition, this study will use the comparison method since there is a need to compare documents from different years.

Discussion

Since the collective agreement was signed for one year, the author will take as a basis one of the earlier agreements of 1966 (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 9 lieta) and one of the later versions of 1988 (RZVA 26 fonds, 1. apraksts, 794 lieta). The question of why there is such a long gap can be answered by the fact that changes in these agreements every year were quite minimal. Most of the contract clauses in the early treaties did not change in significant detail, only since the 1970s it can be said that fundamental changes began to occur in the contracts, for example the working conditions of women. The main emphasis will be on some of the sections of the collective agreement because, as will be indicated in the explanation, not all sections have enough necessary sources to draw correct conclusions about the situation.

To begin with, it is worth highlighting the main clauses of the contract and then considering what is written in these clauses. Of all the points that stand out, it is worth noting:

1. Salary.
2. Occupational safety and health.
3. Housing and living conditions.
4. Cultural Service.

With salaries, everything is very difficult. This section mainly contains points related to, for example, how much a specific worker receives according to his position, and specific deadlines for receiving a salary are established. The contract clearly states that, for example, the plant administration undertakes to pay an advance on the 20th and payment on the fifth of each month (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 9 lieta: 5). The problem in verifying this data is because personal files were not found in the archive and because there are no interviews with people to confirm this information. In addition, for example, in the protocols of trade unions, the question quite rarely concerns problems related to wages. This problem, in the author's opinion, will have to be addressed in his master's thesis because the author plans to conduct several interviews with workers of this plant. So far, the issue with money is that the collective agreement discusses the terms for receiving

salaries and bonus standards, but the problem is that the figures for this very norm are not visible. To do this, we can be helped by the bonus clause (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 84 lieta), which clearly outlines the conditions for receiving the bonus. This section still requires study.

Speaking about safety precautions in general at the plant, it is worth mentioning at the beginning what this section provides. The agreement states that the administration undertakes to carry out the following things:

1. Measures to improve working conditions;
2. Testing the safety knowledge of engineering and technical workers.
3. Coverage of safety training to all workers.

There are some nuances. Firstly, it is worth assessing the degree of effectiveness of these measures. Referring to the 1966 agreement and then look at the 1967 union protocol, then from what is described it follows that the level of injuries is still high and it is described that in 1965 there were 17 accidents and in 1966 there were 15 cases. (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 8). There is a reason for this. It is mentioned that the factory committee was not involved in organizing measures to reduce injuries, but the committee was mainly engaged in analysis and also worth noting that problems are reported with technical equipment (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 8). If we analyse the 1980, then it is worth looking, for example, at the protocol of 1984, which states that the number of violators of public order is 55 cases per 43 people, compared to the first half of 1983, where there were also 52 cases per 42 people (RZVA 26 fonds, 1. apraksts, 690 lieta: 14). After analysing the documents to see the future path, I concluded that, for example, in 1988, the situation was much better, but problems also remained. There are still problems with injuries, although it is written that the number of injuries has decreased compared to last year and there are also still problems with technical equipment (RZVA 26 fonds, 1. apraksts, 791 lieta: 15). It is also worth mentioning one of what I believe to be the important causes of injury, alcoholism. From the materials of the comrades' court, I often saw that the reason for the proceedings was that the person came to work drunk. This again comes to the question of the effectiveness of safety measures or knowledge testing. All this makes us think about the competence of the plant management to solve these problems. From all this it follows that the administration and the committee did not fulfil their duties fully. The growth of problems has certainly decreased, but we should not forget that the problem itself has not disappeared over this period.

Speaking about providing housing for workers, there is the same problem as with money. Since we are using only archival documents, we can only see that apartments are issued to workers, but many questions remain. I can reveal one question in some detail because we have, for example, a protocol from 1967 from which it is clear that the housing and communal services commission provides survey materials to the factory committee for consideration when establishing the priority

order for receiving housing (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 8). The 1967 year commission examined (according to them) and provided materials on the living conditions of 20 families standing in line to receive living space (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 8). Looking at the future fate of this issue, for example, you can take the protocol of the trade union in 1984, which states that there are 70 people on the list for housing (RZVA 26 fonds, 1 apraksts, 690 lieta: 16). Also from other documents, one could also see the vote of the committee on obtaining housing. From the voting data, it is clear that a family with 3-5 children is highly likely to receive it. There are, of course, exceptions when one person received housing, but families with children, judging by the documents, are a priority. As for other information related to housing, this question requires additional materials.

With the culture at the plant, everything is quite confusing. Firstly, what does the cultural environment at the plant understand? Culture at the plant is spread by holding various lectures, allowing workers to organize various interest clubs, conducting excursions and developing sports activities at the plant. First, we can start with sports. Judging by the trade union protocols, sports activities were quite strongly encouraged and supported, but there were some nuances in this support. Firstly, if we take the 1966 protocol as an example, it talks about the poor conduct of sports work and that it requires improvement (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 8 lieta: 8). Secondly, if we take the year 1967, the changes are minimal, that is, again the results are bad (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 8). From this follows the conclusion that in words, the plant seems to support all this activity, but not so much and most likely only because of a certain number of worker-athletes this was all supported. Speaking about changes in sports activities at the plant, the union protocols in 1984 note that sports work at the plant has significantly improved, namely, it is noted that the plant's athletes earned 2nd place in cross-country skiing and 1st place in the relay race in republican and city competitions (RZVA 26 fonds, 1 apraksts, 690 lieta: 16).

In addition to sports, speaking about culture, speaking about other cultural events, it is worth saying that the factory committee, together with the party organization, carried out work in this direction to the following extent:

- Lectures on various topics. Lectures on the topics of the international situation, legislative rights and raising children (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 9),
- Artistic activity,
- In the summer, plant workers organized cultural and mass vacation trips.

If we analyse the protocol, the only problem the management considered in that 1967 was that the work of the factory wall printing, the design of display stands and graphics were poorly carried out (RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta: 9). Compare with other years, for example, if we take 1984, then in the protocol for this year it is noted that 255 people rested at the Razna recreation center (RZVA 26 fonds, 1 apraksts, 690 lieta: 16).

Conclusions

To summarize, it is worth saying that more time should be devoted to this research due to the lack of some materials. Based on the results obtained, the following points can be highlighted:

1. Since the lack of materials, personal files and individual interviews, does not allow operating with exact figures and data, it is not yet possible to draw specific conclusions on salaries.
2. Having specific data on safety at the plant, we can draw the conclusions. Of all, it is worth noting that this issue of worker safety is quite clearly visible from the results. If look at the results from 1967 to 1984, we can conclude that the issue of safety at the plant was a rather serious problem. Situation has not changed much and despite the work of the plant to solve this problem, this issue was still not completely resolved.
3. Speaking about living conditions, personal files and interviews could also help here. Looking at the results, it should be concluded that an increasing number of people needed living space. Due to a lack of materials, it is impossible to know the quality of the provided residential space.
4. The cultural life of the plant is quite a difficult thing to study because not all documents indicated a specific number of events, but since work with the archive is still underway, this topic can be expanded in the next study. Summarizing the results, it is worth noting that cultural life practically did not change, that is, various lectures were held, and workers organized their own rest and went in for sports.

Finally, it is worth saying that the author of this study believes that this is only the beginning, since the topic of the master's thesis is entirely related to the social conditions of Rezekne workers in factories in the period from 1944 to 1990. take as a basis. This study should help provide information for another major study. The author hopes that he will be able to find even more sources in order to do a complete study.

References

- Bleiere, D. 20. gadsimta Latvijas vēsture. IV sējums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 582 lpp.
- Iltner, A. Latvijas pilsētas. Rīga : Preses nams, 1999. 590 lpp.
- Pazāne, B. Rēzeknes gaļas kombināts, 1944.–1990. gads. Latvijas Arhīvi, 2018, № 3: 102-120.
- Pazāne, B. Rēzeknes līnu fabrika, 1950.–1990. gads. Latvijas Arhīvi, 2017, № 1: 121-152.
- Rēzeknes rajons. Rēzeknes pilsēta. Rēzekne: Rēzeknes rajona padome, 2000. 92 lpp.
- RZVA 26 fonds, 1. apraksts, 690 lieta. (Protocols of the general meeting of trade union members and the meeting of the local committee 1984).
- RZVA 26 fonds, 1. apraksts, 791 lieta. (Protocols of the general meeting of trade union members 1988).
- RZVA 26 fonds, 1. apraksts, 794 lieta. (Collective agreement 1988).

RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 11 lieta. (Protocols of the general meeting of trade union members and the meeting of the local committee 1967).

RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 8 lieta. (Protocols of the general meeting of trade union members and the meeting of the local committee 1966).

RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 84 lieta. (Bonus clause 1966-1969).

RZVA 26 fonds, 2. apraksts, 9 lieta. (Collective agreement 1966).

Šķirmants, J. Latgolas piļsātas. Minhene: Latgaļu izdevniecība, 1978. 208 lpp.